

Fakulta prírodných vied
UMB Banská Bystrica

K a t e d r a g e o g r a f i e

Geografická revue

Ročník 3, číslo 1

ISSN 1336-7072

Banská Bystrica, 2007

GEOGRAFICKÁ REVUE

ČASOPIS KATEDRY GEOGRAFIE FAKULTY PRÍRODNÝCH VIED UNIVERZITY
MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

Vedecký redaktor: doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.

Editor: PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

Redakčná rada: doc. RNDr. Katarína Čižmarová, CSc.

prof. RNDr. Vladimír Drgoňa, PhD.

doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

doc. RNDr. René Matlovič, PhD.

doc. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Grafická úprava: Mgr. Adriána Klimeková

Vydáva © FPV UMB Banská Bystrica, Katedra geografie,

Tajovského 40, 974 01, Slovakia

Vychádza 2 - krát do roka v elektronickej verzii

Foto na obale: Rozsutce - Malá Fatra
(autor: doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.)

GEOGRAPHIC REVIEW

Journal of The department of geography
Faculty of Natural Sciences
Matej Bel University in Banská Bystrica Slovakia

Scientific editor: Doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.

Editor: PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

Editorial Board: Doc. RNDr. Katarína Čižmarová, CSc.

Prof. RNDr. Vladimír Drgoňa, PhD.

Doc. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

Doc. RNDr. René Matlovič, PhD.

Doc. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

O B S A H

Úvodné slovo vedeckého redaktora	10
Mária Bizubová, Marta Nevřelová: Geografické aspekty tvorby náučných chodníkov na Slovensku Geographical aspects of building of the educational trails in Slovakia	11
Peter Čajka: Postavenie vedy a výskumu v Európskej únii z pohľadu zabezpečenia jej ekonomickej a technicko-technologickej konkurencieschopnosti Position of European Science – support of economic and technological competitiveness	19
Miloš Fňukal, Michal Šrubař: Dopady nucených migrácií v oblasti Kosova Impacts of forced migrations in the Kosovo area	29
Marián Halás, Václav Toušek: Cizinci a jejich pozice na trhu práce v regionu Jižní Morava Foreigners and their position on the labour market of South Moravian region	54
Pavel Hronček: Transformácie vodných tokov v okolí Slovenskej Ľupče Tranformations of water strems in the slovenská Ľupča surroundings	67
Alena Madzиковá: Postavenie a úlohy didaktiky geografie v meniacej sa spoločnosti Role and tasks of methodology of geography in the changing society	95
Alena Matušková: Kurikulární reforma v geografickém vzdělávání na českých základních a středních školách A Curriculum Reform of The Geography Education at Czech Elementary and High Schools	101
Zuzana Miklošovičová: Hodnotenie efektívnosti využívania pracovných listov v environmentálnej výchove Evaluation of the effectivity of working sheets in the environmental education	107
Oľga Slobodníková: Štruktúra obyvateľstva podľa veku v obciach Bystrického podolia v r. 1980 – 2005 The Age Population Structure in Communities in Bystricke podolie in 1980 – 2005	117
Irena Smolová, Zdeněk Szczyrba, Martin Jurek: Současné trendy ve vývoji těžby nerostných surovin v ČR Current development trends in extraction of mineral resources in the Czech Republic	130
Peter Spišiak: Nové pohľady na obnovu dediny na Slovensku („Dedina roka“, Mikroregión „Za čistú Žitavu“) New sight renewal village in Slovakia ("Village year", Microregion "Behind cleans Žitava river")	149
Pokyny pre autorov príspevkov do časopisu Geografická revue	161

GEOGRAFICKÁ REVUE	Ročník 3	Číslo 1	29 - 53	FPV UMB Banská Bystrica, 2007
--------------------------	-------------	------------	---------	----------------------------------

DOPADY NUCENÝCH MIGRACÍ V OBLASTI KOSOVA

IMPACTS OF FORCED MIGRATIONS IN THE KOSOVO AREA

Miloš Fňukal, Michal Šrubař

Abstract

Since antiquity Kosovo has been at a peripheral position towards the main civilisation centres thanks to its location in the mid-west Balkans. As time went by, not only the political incumbents have alternated (Greeks, Romans, Byzantines, Turks, Serbs) but also ethnic structure and civilisation advancement have undergone major changes. Since 7th century AD the Albanian-speaking and Slavic peoples have been blending together. The ethnic ratio has significantly changed several times, up to the 1950s mainly as a consequence of migrations forced by wars, by violence against civil population, or by ethnically selective colonisation of the region. The effect of assimilation remained marginal. In the latter half of the 20th century the share of Albanians in population grew rapidly in connection with their civilisation advancement and with successful pursuit to gain political power. The primary cause for this lay in the higher rate of natural increase, yet the overall trend was accelerated by emigration of Serbs into more developed regions of Serbia as well as by vast ethnic purges in 1999 linked with the loss of Serbian political power in the region.

Key words: Kosovo, ethnic structure, migrations, forced migrations

Kosovo jako územní jednotka přibližně v dnešním rozsahu je na politické mapě Evropy poměrně mladým útvarem – bylo vytvořeno jako autonomní region v rámci Srbska po vítězství jugoslávské komunistické rezistence, resp. na základě pragmatického řešení národnostní otázky v jugoslávském státě v roce 1945.¹ Jedná se o území, pro které je několik století charakteristické prolínání albánské a srbské složky obyvatelstva, přičemž vzájemný početní poměr obou skupin se v historii několikrát změnil: někdy v důsledku migrací způsobených válkami, násilím vůči civilnímu obyvatelstvu a etnicky cíleným dosídlováním

¹ Po roce 1945 došlo k několika drobným korekcím hranic kosovského regionu. Nejzávažnější – v roce 1958 – ještě zvýraznila nesoulad mezi jeho politickými hranicemi a etnickými rozhraními v širší oblasti: ke Kosovu byla připojena etnicky téměř čistě srbská obec Laposavič, naopak se výměnou stalo přímou součástí Srbska převážně albánské území v jihovýchodním cípu provincie

regionu, jindy díky kulturně a sociálně podmíněným rozdílům v reprodukčním chování. Srbsko-albánské střetávání na Kosovu ovlivňuje vedle politických, ekonomických a bezpečnostních otázek velmi silně nacionalismus a historické stereotypy, resp. přesněji v nacionálním duchu interpretované (a často i desinterpretované) historické události, na jejichž základě si obě společnosti kladou na oblast výlučné nároky. Srbové chápou Kosovo jako „někdejší státní, kulturní, společenské a demografické jádro středověkého Srbska“² a „kolébku srbské státnosti a kultury“³, Albánci jako své tradiční území, na kterém navíc mají již řadu desetiletí početní převahu. Ambivalentní vztah obou jazykově a kulturně odlišných skupin působí v podstatě trvalé politické napětí a v minulosti několikrát přerostl ve snahu příslušníky „druhé strany“ marginalizovat, případně zcela eliminovat. Už z toho důvodu je pro obě strany otázka změn jejich podílu na celkové kosovské populaci mimořádně citlivá a dlouhodobě jí věnují pozornost nejen historici a demografové, ale i politici a pravděpodobně i většina místního obyvatelstva.

Autoři jsou si plně vědomi faktu, že sledování vývoje etnické situace na časové ose (včetně kvantifikace) je, zejména v případech, kdy zasahuje do vzdálené minulosti, relativizováno dvěma okolnostmi: předpokládá kontinuitu identity⁴ a navíc redukuje individuální „rodinné původy“⁵. Přesto se o rekonstrukci etnické struktury v minulosti obě strany pokoušejí a snaží se dokázat, že jsou v oblasti etnikem původním. Chronologická priorita v historii je sice vzhledem k rozhodování o současných politických situacích irelevantní⁶, přesto je oběma stranami chápána jako prestižní argument dokládající jejich nároky. Srbský a albánský pohled se liší nejen závěry a interpretacemi jednotlivých událostí, ale mnohdy i výchozími předpoklady a použitými daty. Patrné je to zejména v těch časových úsecích, ve kterých se nelze opřít o statistická šetření⁷, a v obdobích politického a mocenského chaosu spojeného s přesuny velkého počtu obyvatel, zejména v případě, jednalo-li se o migrace nucené.

² RADOVANOVIĆ (2004: 377)

³ RADOVANOVIĆ (2004: 379)

⁴ je zřejmé, že obsah se v čase vyvíjí – např. příslušnost ke kmeni, náboženské organizaci, státu, jazyku apod., v případě Srbů situaci ještě komplikují časté césury v kontinuitě srbského státu, u Albánců absence delší státoprávní tradice

⁵ mluvíme-li o předcích Srbů, pak mezi nimi zřejmě najde předky většina dnešních Srbů, ale ani jeden z nich ne všechny své předky

⁶ MALCOLM (1998: 22)

⁷ první moderní sčítání bylo na území Kosova provedeno v roce 1897 (nezjišťovalo ale jazyk ani národnost obyvatelstva)

Původ Srbů a Albánců, etnické poměry Kosova před rokem 1455

Rané dějiny území dnešního Kosova (do 11. století) jsou známy jen z archeologických výzkumů a sporadických písemných zpráv, protože vzhledem k centrům politických a mocenských rozhodnutí bylo Kosovo okrajové, navíc přírodními podmínkami izolované, neprozkoumané a ve srovnání se sousedy ve všech pohledech zaostalé.⁸ To jistě platí i o jeho vztahu k římskému impériu, které dalo území první známou politickou územní organizaci: Kosovem (nebo v jeho blízkosti) procházela hranice římských provincií Moesia a Dalmatia.

Základem k srbskému osídlení v oblasti Kosova byla slovanská expanze, které začala byzantská říše čelit na konci 5. století n. l. Zpočátku měla podobu loupeživých nájezdů pronikajících hluboko do nitra říše, kolem poloviny 6. století se však situace postupně měnila a Slované žijící v rodově-kmenovém zřízení se začali na územích na jih od Dunaje přímo usazovat. Jejich přítomnost v Kosovu je poprvé doložena k letům 547 - 548, kdy přes něj pronikají k městu Dyrrhachion (dnešní Durrës v Albánii).⁹ Start slavizace Balkánského poloostrova můžeme klást na počátek poslední třetiny 6. století a poslední velká vlna¹⁰ přisunu Slovanů trvala do 30. let 7. století. Slované postupně převážili nad romanizovaným i neromanizovaným původním ilyrským a thráckým obyvatelstvem – to zčásti asimilovali a zčásti zatlačili do horských oblastí, ve kterých se jejich značně redukované zbytky udržely až do současnosti. Mezi jednotlivými slovanskými kmeny oblasti početně i mocensky převládli Srbové, kteří pravděpodobně na území přišli mezi posledními, a během následujícího vývoje - v souvislosti s budováním srbského státu - jednotlivé jazykově i kulturně spřízněné slovanské kmeny asimilovali.

Centrem, z kterého tento proces nastartoval, bylo území Rašky (na pomezí dnešního Srbska a Černé Hory, je třeba ale brát v úvahu specifikum srbských dějin, kterým je diskontinuita ve vývoji národního státu - Pelikán¹¹ píše: „v raném středověku labilní srbský stát opakovaně mizel z politické mapy západní části Balkánu. Teprve v polovině 12. století začalo první delší období jeho nepřetržité existence“). O etnických poměrech na Kosovu a o tom, kdo měl toto území v držení, nevíme nic přesného až do 9. století. Dá se předpokládat současná přítomnost slovanského (nikoliv však nutně kmenově srbského) a romanizovaného obyvatelstva, Malcolm¹² zmiňuje i možnost, že v pásu tvořeném dnešním jižním Srbskem,

⁸ CĚRABREGU (1974: 265)

⁹ PELIKÁN (2004: 17), MALCOLM (1998: 26)

¹⁰ o charakteru slovanského osídlování se dosud vedou diskuze – část historiků ji vidí jako postupnou infiltraci prostoru, převládá ale názor, že probíhala v několika vlnách

¹¹ PELIKÁN (2004: 5)

¹² MALCOLM (1998: 27)

Kosovem a Makedonií zůstala rozhodující převaha romanizovaného obyvatelstva, která mj. zapříčinila ztrátu kontaktu mezi chorvatsko-srbským a „bulharským prostorem s jejich následným jazykovým osamostatněním.

V 50. letech 9. století získávají Kosovo Bulhaři (stávají se tím přímými sousedy srbské Rašky) a pod jejich vlivem území zůstává více než 150 let. Po rozpadu Samuelovy říše, někdy mezi roky 1014 a 1018, je pak již pravděpodobně slavizované Kosovo znovu přiřčeno k byzantské říši.

Teprve v té době se objevují první zmínky o Albáncích¹³, jejichž původ je dosud – zejména v důsledku absolutní absence pramenů – značně nejasný. Nejakceptovanější jsou teorie, které v nich vidí neromanizované potomky původních obyvatel Balkánu, přímé důkazy ale chybí. Albánští historici, kteří vycházejí obvykle z teze, že dnešní Albánci žijí na stejném území už od nepaměti, označují za své předky Ilyry (zatlačené slovanskou invazí k jihu), poměrně rozšířené jsou ale i názory, že se jedná o potomky východobalkánských Thráků (v tom případě by jejich migrace na současné albánské etnické území byla složitější). Případné předchozí přesuny albánského obyvatelstva neznáme a území, které na Balkáně obývali, můžeme rekonstruovat až od 13. století. Tehdy ovládali oblast dnešní severní Albánie (vévodství mezi městy Durrës a Shkodër), ze 14. století máme hodnověrné doklady dlouhodobé albánské přítomnosti v horských oblastech Černé Hory a dále na sever až k Dubrovníku.¹⁴

Postupné ovládnutí Kosova centralizovaným srbským státem zahájil v 80. letech 12. století Štěpán Nemanja¹⁵ (ovládl severozápadní část) a v roce 1216 dokončil jeho syn Štěpán I. Prvověnčaný¹⁶. Získání Kosova se časově krylo s jedním ze zásadních kroků, který vymezil srbské obyvatelstvo vůči ostatním balkánským Slovanům – vznikem autokefální srbské pravoslavné církve (1219), která ostatně později, v době turecké dominance na Balkáně, byla „jedinou trvalou institucí, která po staletí udržovala pouto srbské národní jednoty a vizi srbské státnosti“.¹⁷

V rámci středověkého srbského státu se Kosovo následně stalo jeho kulturním, politickým a obchodním centrem (hlavně města Prizren a Priština) - přesun těžiště souvisel s

¹³ v roce 1043 bojují jejich oddíly armád vzbouřeného byzantského generála

¹⁴ MALCOLM (1998: 28)

¹⁵ v letech 1166–1196 vládce Rašky, postupně vyvázal své území ze závislosti na Byzanci, teritoriálně ale orientoval svou expanzi na jihovýchod (k moři a do dalších srbských států – Zety, Travuňska, Zachlumska)

¹⁶ vládl 1196–asi 1227, od roku 1217 první srbský král

¹⁷ PELIKÁN (2004: 58)

územním rozšiřováním Srbska směrem na jihovýchod, díky kterému získalo Kosovo geograficky středovou polohu. Význam Kosova jako srbského hospodářského a kulturního (zejména náboženského) centra zůstal zachován i po roce 1355, kdy se srbský stát rozpadl na několik slabých vzájemně znepřátelených panství.¹⁸

Informace o tehdejších etnickém složení zprostředkovávají zejména evidence místních klášterů, podle kterých lze předpokládat výraznou slovanskou většinu. Vedle nich jsou ale uváděni i usedlí Albánci a Vlaši (romanizované obyvatelstvo) a také etnika přilákaná ekonomickým rozmachem – Sasové (doly), Řekové a Arméni (obchod). Srbští historici na základě těchto pramenů tvrdí, že v době ovládnutí Kosova tureckými vojsky tvořili pravoslavní Slované 98 % obyvatelstva.¹⁹ Není také sporu o tom, že během více než 200leté příslušnosti Kosova k srbským zemím byla identita slovanského obyvatelstva jednoznačně srbská.

Zásadní zvrát v etnických poměrech regionu byl zapříčiněn postupným pronikáním osmanské říše do Evropy, kterému nebyla schopna srbská panství účinně čelit. Rozhodujícím střetnutím byla zmytologizovaná²⁰ 1. kosovská bitva (28. 6. 1389). Po ní si sice Srbové uchovali nepevnou kontrolu na Kosovem, dostali se ale do závislosti na tureckých panovnících. Mocenský úpadek byl završen přímým připojením Kosova k osmanské říši v roce 1455.

Etnické poměry Kosova v letech 1455 - 1912

Během čtyř a půl století tureckého panství na Kosovu došlo k zásadní změně etnického obrazu území. Primární roli v tomto procesu hrály migrace, které s různou intenzitou provázely celé období turecké přítomnosti na Balkáně. Migrační pohyby neměly jen podobu spontánních útěků před nepřátelskými armádami nebo státní mocí po neúspěšných povstáních (např. tzv. velká migrace Srbů do Vojvodiny v roce 1690), ale byly i důsledkem rozšířené praxe deportací, nuceného usídlování obyvatel v hraničních pásech s cílem jejich stabilizace apod. V obecné rovině vedly k promíšení obyvatelstva, změnám sídelního systému a ovlivnily

¹⁸ částečně to platí i pro období turecké nadvlády – v Pejě/Peći měla až do 18. století sídlo srbská pravoslavná církev

¹⁹ MACURA (2000: 34); Albánci vypovídací hodnotu pramenů relativizují, resp. v nich vidí doklad slavizace původního albánského obyvatelstva

²⁰ Kosovská tradice zůstává ve vědomí Srbů přítomna především jako morální výzva k sebeobětování ve prospěch národa a současně jako frustrující symbol hlubokého národního ponížení, které je třeba společným úsilím pomstít a odčinit.

i hustotu zalidnění.²¹ Převažující komponentou těchto migračních pohybů představovalo přemísťování po jihoseverní a východozápadní ose, nejčastěji z horských oblastí do panonských nížin. Vedle nich hrála pro vytváření současné etnické struktury jistou – jen obtížně kvantifikovatelnou – roli i asimilace a islamizace. Její výraznější dopad na změny etnické struktury kosovského venkova²² nepředpokládají ani srbští, ani albánští historici, města byla poměrně brzy po příchodu Turků většinou islamizována a začali se v nich usidlovat muslimové i z jiných částí říše, postupně rostl i počet turecky hovořících obyvatel měst. Podmínkou jazykové asimilace byla především příslušnost ve stejném miletu, v srbských zdrojích se proto objevují úvahy o možné rozsáhlejší asimilaci islamizovaného slovanského obyvatelstva Albánci.²³

Kosovo není samozřejmě skutečností, že se během historie měnilo etnické složení jeho obyvatelstva, výjimečné – v menší či větší míře došlo ke stejným procesům prakticky na celém území bývalé Jugoslávie²⁴. Většinou se jednalo o přesuny v rámci jihovýchodní Evropy, které zbytek světa ovlivňovaly pouze zprostředkovaně.²⁵ Rádus přesídlování v době tureckého panství byl mimořádně široký a vedl k vytvoření exkláv jednotlivých národů v širším než „balkánském“ okruhu (Chorvati až po jižní Moravu, Albánci po Zadar a jihovýchodní Itálii, Srbové až do Chersonské a Jekatěrinoslavské gubernie Ruska – v tomto případně ale druhotně z jižního Uherska).

Časový průběh a intenzitu migrací z Turky ovládaného Kosova můžeme jen odhadovat: větší uprchlické vlny jsou doloženy pro období těsně před a po obsazení území Kosova Turky a v období velkých srbských povstání (1690²⁶ a 1737), vystěhovávání podnítila i zhoršující se hospodářská situace a úpadek bezpečnosti na osmanském území od druhé poloviny 17. století. Nepoměrně stabilnější byla situace v první polovině turecké přítomnosti v regionu, kdy se proti předchozímu válkami poznamenanému období výrazně zlepšilo postavení venkovského obyvatelstva a celkově došlo k ekonomickému rozmachu.

Celkově vedly – zejména v 17. a 18. století – popsané migrace k přesunu těžišť etnických území jihoslovanských balkánských slovanských národů z jihu, kde se vytvořila v době

²¹ MACURA (2000: 31)

²² výjimkou je v případě Kosova obec Gora v nejjihnějším cípu oblasti, její slovanské obyvatelstvo však bylo islamizováno až na konci 18. a počátkem 19. století

²³ BATAKOVIĆ (1992) s odvoláním na již klasické dílo CVIJIĆ, J.: *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, I–III, Beograd 1906 – 1911 uvádí, že kolem 30 % kosovských Albánců jsou potomci asimilovaných islamizovaných Slovanů

²⁴ KLEMENČIČ (2000: 145)

²⁵ SARDON (2001: 51)

²⁶ pravděpodobně největší jednorázová vlna, tzv. Velká migrace (*Velika Seoba*)

stěhování národů během ranného středověku, na sever (obr. 1). Tím se dostala k významnějším komunikačním osám spojujícím Evropu s Blízkým východem a právě na nich – v kontaktu s evropskými inovačními trendy – vybudovali Srbové svá nová kulturní a politická střediska.²⁷ Přírozeným centrem pro srbské vystěhovalectví z Kosova bylo jižní Uhersko, zejména Vojvodina, po roce 1815 jednoznačně postupně se rozšiřující srbský stát (původně omezený na území okolo Bělehradu). Přesun Srbů k severu dokumentuje i fakt, že ve vnitřním Srbsku tvoří potomci dosídlenců za poslední tři století na 80 % obyvatelstva.²⁸

Postupným vysídlováním obyvatelstva z dnešní severní Albánie, Makedonie a Kosova se vytvářel doslova „prázdný prostor“ pro albánské obyvatelstvo.²⁹ Jejich migrace vycházely převážně z oblasti dnešní severní Albánie a větších rozměrů pravděpodobně nabyly až po uvolnění prostoru Velkou migrací³⁰, tj. v 18. století a do poloviny 19. století. Albánský trek na severovýchod má hlavně ekonomické pozadí a probíhal s podporou tureckých státních orgánů, které v islamizovaných (teprve od 16.- 17. století) Albáncích viděly stabilizační faktor a také měly pochopitelný zájem zaplnit a hospodářsky využít vylidněná území. Nelze také vyloučit, že jejich stěhování podněcovalo starousedlé srbské obyvatelstvo k vystěhovávání na sever, pravděpodobně ale nelze situaci interpretovat jako „vytlačení“ Srbů albánskými migranty, jak naznačuje Bataković³¹.

²⁷ EKMEČIĆ (1974: 110)

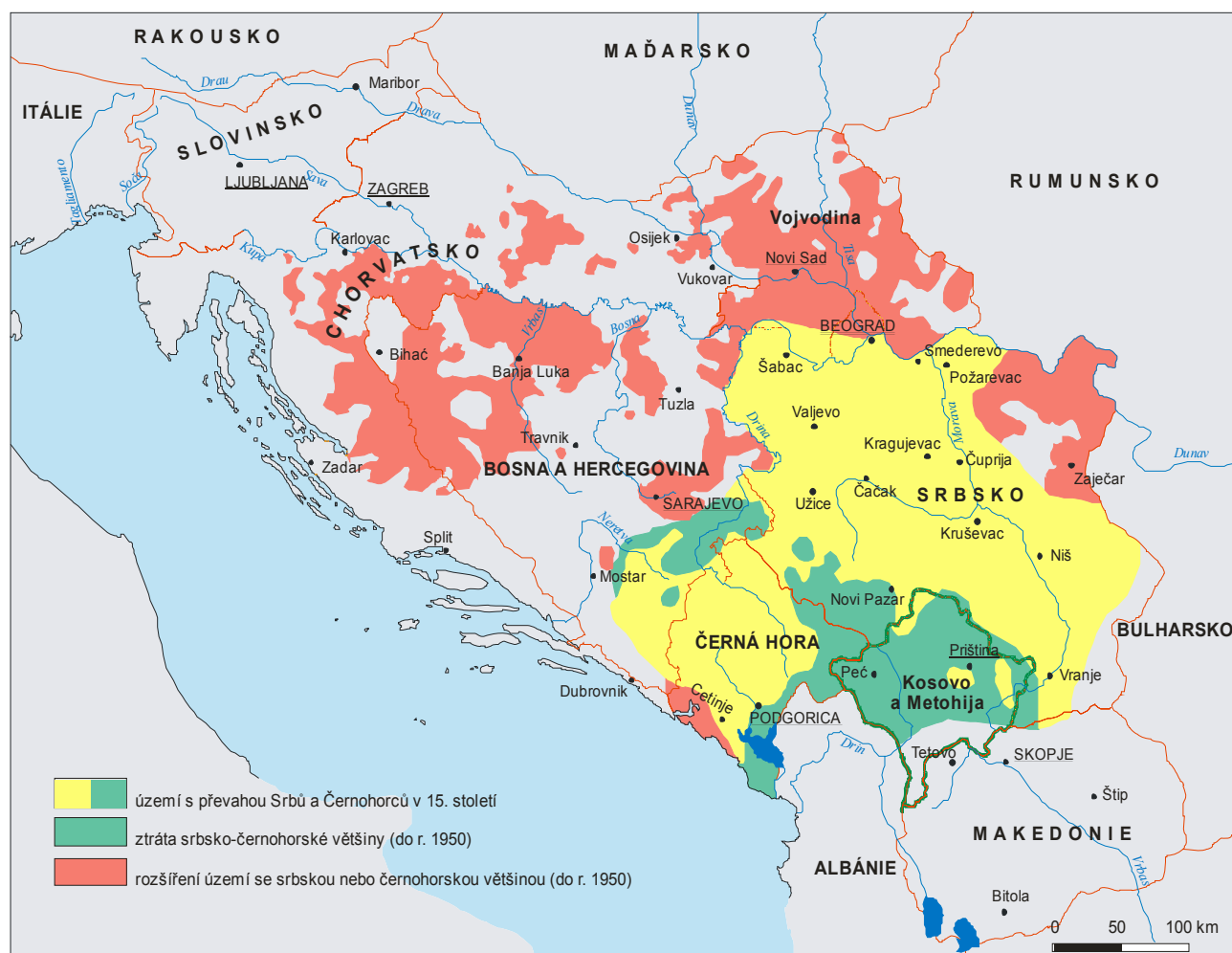
²⁸ EKMEČIĆ (1974: 104–105)

²⁹ EKMEČIĆ (1974: 106)

³⁰ BATAKOVIĆ (1992)

³¹ BATAKOVIĆ (1992)

Obr. 1: Změny rozsahu srbského etnického území mezi 15. a 20. stoletím

Kdy albánské obyvatelstvo početně převážilo nad srbským můžeme jen odhadovat, srbsští autoři tento okamžik kladou o něco blíže současnosti než jejich albánští kolegové – předpokládají, že v metohijské části Kosova převládli Albánci až v 30. - 50. letech 19. století, v části kosovské až v průběhu srbsko-tureckých válek v letech 1876 - 1878 a v období bezprostředně po nich.³² Berlínský kongres v roce 1878 stvrdil výrazné územní rozšíření Srbska jižním směrem, jeho území dosáhlo severovýchodní hranice dnešního Kosova. Podobně jako při předchozích rozšířeních Srbsko nově získaná území nekompromisně a poměrně brutálně etnicky homogenizovalo: Albánci z okolí Niše, Prokuplje a Vranje (celkem z 504 vesnic a několika měst³³) se byli nuceni vystěhovat do oblastí, které zůstaly Turecku: Převážně se usídlili v bezprostředně sousedícím etnicky spřízněném Kosovu, osídlovali zejména periferní kosovské vesnice a také zakládali vesnice zcela nové. Zpětné migrace

³² RADOVANOVIĆ (2004: 381)

³³ ISLAMI (1989: 50), EKMEČIĆ (1974: 113) píše o celkem 30 tis. vystěhovalců

muslimů z národních států vytvářejících se na periférii osmanské říše ostatně nezasáhly Kosovo poprvé – obyvatelstvo v menší míře zpestřili Tataři z Krymu, usazující se v Turecku po roce 1856³⁴, ve znatelnějším počtu také kavkazští Čerkesové v roce 1863.³⁵ Přesné národnostní statistiky nemáme k dispozici, osmanský stát dělil obyvatelstvo jen na základě náboženské příslušnosti, jazyk nebo národnost nikdy nezjišťoval. Lze předpokládat, právě v tomto období provázeném anarchií, ze strany státu nezvládnutou explozí kriminality a výrazným zhoršením mezietnických vztahů³⁶ dosáhl podíl Albánců na kosovském obyvatelstvu přibližně hodnoty, kterou prokázalo první jugoslávské sčítání v roce 1921: zhruba dvou třetin, zatímco podíl pravoslavného slovanského obyvatelstva byl asi čtvrtinový.

Kosovo v srbském a jugoslávském státě 1912 - 1999

Na rozdíl od předchozích období, pro které je obecným problémem naprostý nedostatek použitelných statistických dat a k dispozici jsou pouze nepříliš spolehlivá pozorování, máme pro 20. století k dispozici ucelenou řadu výsledků sčítání. První Jugoslávie provedla dvě sčítání - v letech 1921 a 1931, druhá Jugoslávie pak v letech 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 a 1991. Jejich výsledky jsou sice pro poznání etnické struktury Kosova primárním zdrojem, obraz, který poskytují, ale není vždy zcela přesný nebo nedeformovaný.

Obecným problémem jugoslávských sčítání je přepočítání jejich výsledků na srovnatelné teritoriální jednotky: pro starší sčítání totiž byly publikovány výsledky pouze za okresy³⁷ a přepočty jednotlivých autorů do dnešních hranic Kosova se v detailech liší např. podle použitého způsobu přepočtu mohl v období 1921 - 1931 klesnout podíl Albánců z 65,8 % na 60,0 %, ale také pouze z 64,1 % na 62,8 %.³⁸ Dalším problémem - který ale v případě Kosova

³⁴ do Turecka jich přišlo jen v letech 1856–1861 na 100 tis., EKMEČIĆ (1974: 112)

³⁵ šlo asi o 400 tis. lidí, téměř polovina z nich byla usídlena v evropské části osmanské říše, hlavně do Bulharska a Makedonie, často také při hranicích se Srby, někteří autoři dokonce mluví o jakési „živé zdi“, která měla v tureckých plánech oddělit Srby od zbylých jižních Slovanů – EKMEČIĆ (1974: 112), cituje názory obsažené v: DŽAMBAZOVSKI, KLIMENT: *Kulturno-opšttestvenite vrski na Makedoncite se Srbija vo tekot na XIX vek*. Skopje 1960, s. 65–66.

³⁶ BATAKOVIĆ (1992) líčí násilnosti takového rozsahu, až udivuje, že je mohl nějaký Srb vůbec přežít (např. neváhá doložit pro Srby nesnesitelné podmínky i informací, že 1904 „group of ethnic Albanians raped a seven-year-old girl.“) – příznačné ale je, že se vůbec nezmiňuje o albánských uprchlících ze Srbska

³⁷ např. nepublikované výsledky sčítání v roce 1931 za obce byly zničeny při bombardování Bělehradu v roce 1941 (KOČOVIĆ (1998, XI).

³⁸ KOČOVIĆ (1998, 325) uvádí pro rok 1921 na Kosovu 289 tis. Albánců z celkem 439 tis. obyvatel, VICKERS (1998) s odvoláním na tytéž statistické publikace jen 280 z 439 tis., údaje pro rok 1931 se liší ještě výrazněji: podle prvního autora bylo z 552 tis. obyvatel 331 tis. Srbů, podle druhého 347 tis.

není zcela zásadní - jsou změny metodologie zjišťování kulturních znaků obyvatelstva a z toho plynoucí nepřesnosti: v první Jugoslávii (1921, 1931) nebyla kladena otázka na národnost, ale pouze na jazyk a náboženství. Podle těchto informací je sice možné poměrně přesně identifikovat Albánce, nelze ale odlišit Srby, Černohorce a Makedonce (jejich jazyk nebyl považován za samostatný), případně Vlchy a Rumuny.³⁹ Výraznější komplikace s sebou nese několik změn zjišťovaných etnických kategorií v komunistické Jugoslávii, zejména postupné uznávání etnické kategorie Muslim/Bosňák pro srbskojazyčné muslimské obyvatelstvo (ve sčítáních 1948 - 1971 jsou zčásti zahrnuti v kategorii ostatní, případně jako Turci nebo Černohorci). Specifický problém představují také velmi rozkolísané počty Turků a Romů, kteří se při sčítáních konjunkturálně (většinou pod tlakem momentální politické situace) přikláněli k Srbům, Albáncům nebo své vlastní národnosti. Na druhé straně se podobně část Albánců a slovanských Muslimů při sčítáních v letech 1953 a 1961 deklarovala jako Turci (kvůli možnosti legálně vycestovat ze země). Kočović⁴⁰ odvozuje z faktu, že prakticky trvale převyšuje počet Kosovanů hovořících turecky počet osob, které se deklarují jako Turci v etnickém smyslu, hypotézu, že si nemalá část z nich volí ve sčítáních albánskou národnost jako jakési etnické mimikry. Tento názor ale není zcela průkazný, dost dobře může jít i o spontánní asimilaci. Statisticky vykazovaný podíl dvou hlavních složek kosovského obyvatelstva Albánců a Srbů, je výše zmíněnými případy modifikován pouze mírně (tab. 2), ale v některých intercenzálních obdobích mění celkový trend (obr. 2).

Přesnost sčítání v letech 1981 a 1991 je diskutabilní. Spíše sporadické narážky na neobjektivitu a případné politické manipulace v roce 1981 můžeme pominout, složitější je ale situace v roce 1991: v důsledku masivního albánského bojkotu se podařilo sečíst pouze 359 tis. obyvatel (z toho jen 9 tis. Albánců), výsledky proto byly „korigovány“ Svazovým statistickým úřadem na základě projekce s využitím předchozích sčítání. Výsledky korekcí dnes označuje Statistický úřad Kosova za diskutabilní.⁴¹ Dalším problémem statistik od 80. let 20. století je definování pojmu obyvatelstvo: počet kosovských Albánců, kteří žijí dlouhodobě v zahraničí (diaspora), ale jsou započítáváni mezi kosovské obyvatelstvo byl v roce 1995 odhadován na 600 tis.⁴², reálný podíl nealbánských etnik Kosova je tedy poněkud vyšší, než uvádějí oficiální statistiky.

³⁹ ŽULJIĆ (1989: 21)

⁴⁰ KOČOVIĆ (1998)

⁴¹ Statistical office of Kosovo (2003): Kosovo and its Population, str. 2

⁴² odhad předního kosovského demografa Hivzi Islamiho, 1995

V následujících tabulkách doplňujeme řadu údajů o etnické struktuře obyvatelstva respektovaným Kočovičovým⁴³ odhadem pro rok 1941.

Tab. 1 Vývoj etnické struktury obyvatelstva Kosova podle sčítání 1921 -1991

sčítání	1921	1931	1941 (odhad)	1948	1953	1961	1971	1981	1991
	v tisících								
Albánci	289	331	396	498	525	647	916	1227	1596
Srbové	92	149	178	172	190	227	228	209	194
Černohorci				28	31	38	32	27	20
Muslimové / Bosňáci	14	25	28	11	6	8	26	59	66
Turci	28	24	27	1	35	26	12	13	10
Romové	11	14	16	11	12	3	15	34	46
ostatní	5	9	9	7	9	15	15	15	24
Suma	439	552	654	728	808	964	1244	1584	1956
	%								
Albánci	65,8	60,0	60,6	68,4	65,0	67,1	73,6	77,5	81,6
Srbové	21,0	27,0	27,2	23,6	23,5	23,5	18,3	13,2	9,9
Černohorci				3,8	3,8	3,9	2,6	1,7	1,0
Muslimové / Bosňáci	3,2	4,5	4,3	1,5	0,7	0,8	2,1	3,7	3,4
Turci	6,4	4,3	4,1	0,1	4,3	2,7	1,0	0,8	0,5
Romové	2,5	2,5	2,4	1,5	1,5	0,3	1,2	2,1	2,4
ostatní	1,1	1,6	1,4	1,0	1,1	1,6	1,2	0,9	1,2
Suma	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1921 = 100 %								
Albánci	100	115	137	172	182	224	317	425	552
Srbové a Černohorci	100	162	193	217	240	288	283	257	233
Muslimové / Bosňáci	100	179	200	79	43	57	186	421	471
Turci	100	86	96	4	125	93	43	46	36
Romové	100	127	145	100	109	27	136	309	418
ostatní	100	180	180	140	180	300	300	300	480
Suma	100	126	149	166	184	220	283	361	446

Zdroj: ČERABREGU (1974: 265–266), KOČOVIĆ (1998, 325), KOČOVIĆ (1998: PRILOG BROJ 71B), ŽULJIĆ (1989: 102)

Poznámka: údaj z roku 1941 je odhad, který uvádí KOČOVIĆ (1990: 67), sčítání v letech 1921 a 1931 jsou přepočtena na dnešní územní strukturu podle KOČOVIĆ (1998, 325)

Tab. 2 Vývoj etnické struktury obyvatelstva Kosova 1921 - 1991 (Kočovičova oprava)

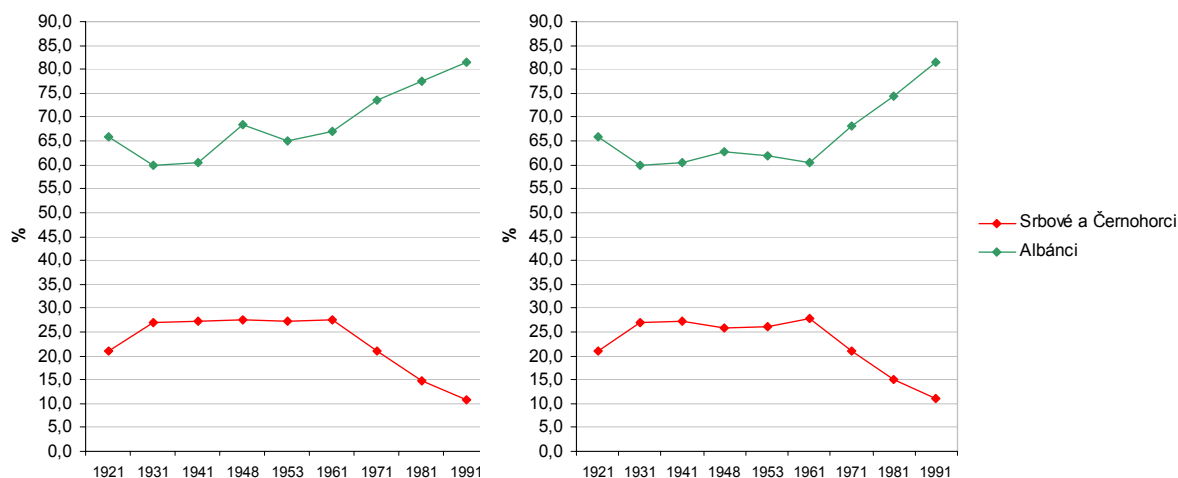
sčítání	1921	1931	1941 (odhad)	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Albánci	289	331	396	498	525	647	916	1227	1596
- oprava	0	0	0	-42	-25	-65	-70	-49	-
- počet po opravě	289	331	396	456	500	582	846	1178	1596
- podíl (%) po opravě	65,8	60,0	60,6	62,6	61,9	60,4	68,0	74,4	81,6
Srbové a Černohorci	92	149	178	200	221	265	260	236	214
- oprava	0	0	0	-11	-11	+4	+1	+3	-
- počet po opravě	92	149	178	189	210	269	261	239	214
- podíl (%) po opravě	21,0	27,0	27,2	26,0	26,0	27,9	21,0	15,1	10,9

Zdroj: KOČOVIĆ (1998: 346–347), doplněno podle tab. 1

Poznámka: od deklarovaného počtu Albánců a Srbů jsou odečteny odhadované počty Romů, Muslimů a Turků, kteří se při sčítání deklarovali jako Albánci nebo Srbové, mezi ostatní národnosti byli rozděleni Jugoslávci.

⁴³ KOČOVIĆ (1990)

**Obr. 2 Vývoj zastoupení Albánců a Srbů na obyvatelstvu Kosova v letech 1921 až 1991
- srovnání výsledků sčítání a Kočovičovy opravy**

Zdroj dat: KOČOVIĆ (1998: 346–347), doplněno podle tab. 1

Obecné tendence změn etnické struktury Kosova po roce 1912

Začlenění Kosova do srbského státu v roce 1912 znamenalo zásadní změnu politických, ekonomických, kulturních i právních podmínek Albánců i Srbů v Kosovu. Dosavadní srbská menšina získala postavení státotvorného národa, zatímco Albánci spolu s kosovskými Turky se ocitli v nezáviděníhodném postavení jazykové i náboženské minority v národním srbském státě. Ten navíc ve své zhruba stoleté historii uvykl nově získaná území razantně a dosti nevybíravě etnicky homogenizovat. K opakování etnických čistek podobných roku 1878 nakonec nedošlo, nedovolovala to mezinárodně-politická situace ani rozsah Srbskem anektovaného území a jeho etnické složení (v podstatě vyrovnaný podíl křesťanů a muslimů).

První Jugoslávie (1918 - 1941)

Ještě než si stihlo Srbsko jasněji definovat politické priority ve vztahu ke Kosovu a zejména jeho neslovanskému obyvatelstvu, vypukla 1. světová válka, během ní bylo Srbsko okupováno (1915 - 1918). Po válce se stalo Kosovo součástí nově vytvořeného Království SHS (od r. 1929 Království Jugoslávie). Státní doktrínou se stalo integrální jihoslovanství, tj. představa, že Srbové, Chorvati a Slovinci tvoří tři kmeny jugoslávského národa (Makedonci, Černohorci a slovanští muslimové byli přičítáni k Srbům) a Jugoslávie je pak národním státem tohoto národa. Ve vztahu k Jižnímu Srbsku, jak se označovaly všechny oblasti získaném Srbskem v roce 1912, byla zahájena homogenizační politika⁴⁴ (dobově se ale

⁴⁴ PIRJEVEC (1995: 13 a následující), nutno dodat, že podobnou politiku v té době prováděly

označovala jako obnova). Vedle zcela legitimních cílů regionální politiky (ekonomický rozvoj, kulturní vzestup, politická a bezpečnostní stabilizace) měla výrazný etnický náboj. V Turcích a zejména v Albáncích, kteří do Kosova přesahovali okrajem svého etnického teritoria, byl spatřován cizorodý a potenciálně státně neloajální element. Práva minorit byla sice uzákoněna, řada z nich zůstala ale jen v teoretické rovině, resp. nebyla dodržována s odkazem na potřebu reciprocity s (mnohem menší) srbskou menšinou v Albánii. V souvislosti s tehdejší stavem dodržování menšinových práv neváhá (Albánc) Hoxha⁴⁵ použít výrazy jako napr. nejbrutálnější útisk, všechny možné metody pogromu, teror a fyzická genocida a obviňuje vládu první Jugoslávie ze snahy úplně vysídlit Albánce ze země. Srbští autoři většinou nejsou tak dramatičtí a zdůrazňují frustraci etnika zbaveného starých privilegií.⁴⁶

Výrazný etnicko-usměrňující aspekt se přisuzuje zejména agrární reformě, kterou měly být likvidovány zbytky feudálních vztahů na Kosovu. K rozdělení bylo v Kosovu určeno přes 200 000 ha půdy (tj. kolem 20 % celkové plochy území, přiděleny ale byly jen dvě třetiny), přidělena měla být kolonistům z vnitřního Srbska, Černé Hory, Bosny, Dalmácie apod. Kolonistů (převážně srbských) se ve dvou etapách přistěhovalo asi 60 000⁴⁷, v době rozbití první Jugoslávie (1941) bylo v Kosovu na 14 tis. jejich hospodářství⁴⁸ koncentrovaných do nově vytvořených sídel - kolonií, zpravidla homogenních podle národnosti a původu kolonistů. Kolonie byly zamýšleny jako svého druhu „asimilační jádra“, která postupně dají Kosovu převážně srbský ráz. Přestože došlo při kolonizaci jen k minimálním zásahům do půdy obdělávané Albánci (pouze 5 % přidělené půdy bylo dříve obděláváno, zbytek tvořila půda ležící ladem, nebo opuštěná při migracích v 18. a 19. století⁴⁹), setkávali se kolonisté s otevřenou albánskou hostilitou a vždy byli vnímáni jako cizorodý prvek odlišný od starousedlých Srbů.

Další skutečností, která v meziválečném období zasáhla do etnického složení kosovského obyvatelstva, bylo státem podporované vysídlování muslimů do Turecka a

prakticky všechny balkánské země

⁴⁵ HOXHA (1978: 259)

⁴⁶ BATAKOVIĆ (1992) píše: instead of the status of the absolutely privileged class they had enjoyed during the Turkish rule, they acquired only civil equality with what had previously been the infidel masses.

⁴⁷ FOLIĆ (1990: 440) uvádí statistiku z roku 1939, podle které bylo v té době evidováno celkově 59 294 kolonistů, z toho 49 249 Srbů (vč. Černohorců) a 5148 Chorvatů; BATAKOVIĆ (1992) uvádí 60 tis.

⁴⁸ BATAKOVIĆ (1992) uvádí 10 877, FOLIĆ (1990) 14 126 (str. 449), resp. 13 538 (str. 452) rodin

⁴⁹ LAUŠIĆ (1989:32–33)

Albánie, které dosáhlo v meziválečném období masových rozměrů. Nushi⁵⁰ vztahuje jeho počátek už k roku 1912 s tím, že k zintenzivnění došlo po balkánských válkách. Uvádí, že Turci směřovali hlavně do Turecka, Albánci vedle něj preferovali i některá blízkovýchodní území (Egypt, Sýrii), zatímco o vystěhování do Albánie byl zájem poměrně malý. Motivy těchto migrací byly komplexní – diskriminace muslimského obyvatelstva se mísila s ekonomickou zaostalostí regionu a z toho plynoucími ekonomickými motivy. Silnou pohnutkou k přesídlení se stala též tehdejší turecká politika repatriace, jež usilovala využít přistěhovalce k osídlení krajů, ze kterých bylo vysídleno řecké a arménské obyvatelstvo. Na základě uzavřených dohod o dobrovolné emigraci přijalo Turecko v letech 1923 - 1939 z Jugoslávie přes 115 tisíc Turků, Albánců a bosenských muslimů.⁵¹ Albánskými autory uváděný údaj, že se v meziválečném období z celé Jugoslávie vystěhovalo okolo 240 tis. muslimů je zřejmě značně nadsazený.⁵²

Změny, ke kterým došlo v etnických poměrech na Kosovu v meziválečném období (snížení podílu Albánců o 5,2 procentního bodu a nárůst podílů Srbů a Černoherců o 6,2 procentního bodu) můžeme považovat za jednoznačný důsledek státních zásahů, zejména cílené kolonizace.

Kosovo v letech 1941 - 1961

Z hlediska změn etnické struktury Kosova je období let 1941 - 1961 poměrně nevýrazné (obr. 2) a jak podíl Albánců, tak Srbů se udržoval na přibližně stejné výši. Přesto je v literatuře zmiňováno poměrně velké množství násilných i dobrovolných etnicky podmíněných migrací a přesunů, jejich účinky se ale zjevně vzájemně rušily, resp. byly překryty vyšší porodností albánského obyvatelstva. Většinou byly vyvolány změnami státoprávního postavení Kosova spojenými s modifikacemi vztahu aktuálního držitele státní moci k jednotlivým skupinám kosovského obyvatelstva. K první došlo v roce 1941, když byla Jugoslávie okupována a většina Kosova byla připojena k Albánii (pod italskou správou, zbytek byl okupován Německem a Bulharskem), k druhé v roce 1945, když v obnovené Jugoslávii dostalo Kosovo statut autonomní oblasti. Z hlediska vnitřní organizace jugoslávské federace nedisponovali Albánci postavením státotvorného národa (takové měly mj. teoretické

⁵⁰ NUSHI (1978: 585)

⁵¹ KIRISÇI (1996: 391, 408); k podrobnějšímu vylíčení procesu sjednávání dohod o vystěhování srov. BANDŽOVIĆ (2003: 212–228)

⁵² ISLAMI (1989: 50); HOXHA (1978: 260) uvádí 100 tis. jen pro období 1936–1941, podíl Albánců na této migrační vlně byl poměrně nízký, BATAKOVIĆ (1992) tvrdí, že v letech 1927–1939 přišlo do Turecka jen 19 tis. a do Albánie 4 tis. etnicky albánských migrantů z Jugoslávie

právo federaci opustit), ale postavením pouhé menšiny - v jugoslávské terminologii národnosti (*narodnost*)⁵³ bez práva na secesi. V administrativní rovině tím byl letitý kosovský problém vyřešen, až do 60. let ale byla kosovská autonomie čistě formální a albánský živel byl nevybíravě potlačován v podstatě ze stejných pohnutek jako v první Jugoslávii: jevil se jako státně nespolehlivý (ideologicky nepřátelský režim v Albánii, malá participace na komunistickém odboji) a kulturně cizorodý.

Dopady na etnickou strukturu Kosova mělo ve válečném období především vyhnání většiny kolonistů (spolu s menší částí srbských starousedlíků). Hlavní část vyhnanců musela opustit své domovy bezprostředně po změně státoprávních poměrů, v průběhu války už byla vysídlování sporadická. Rozhodně neobjektivní Radovanović⁵⁴ uvádí 15 tis. vyhnanych rodin (což ale přesahuje celkový počet rodin kolonistů, možná tento údaj zahrnuje i starousedlíky), Folić⁵⁵ udává v období osvobození Kosova v listopadu 1944 úřady podchycených 7 797 rodin, dodává ale, že tento počet je podhodnocen nepřesnostmi v evidenci. Etnickou strukturu Kosova ve válečném období také ovlivnila imigrace obyvatel z Albánie do Kosova, mohlo jít přibližně o 35 - 40 tis. Albánců,⁵⁶ naopak bez vlivu pravděpodobně zůstaly – na rozdíl od jiných částí Jugoslávie – válečné ztráty.⁵⁷

Po osvobození Kosova se srbští uprchlíci začali spontánně vracet do svých předválečných domovů, mnohdy ale narazili na obnovené bývalé poměry, případně byla jejich nově kultivovaná půda zabrána albánskými hospodáři. Tato situace přímo generovala srbsko-

⁵³ pojem „národní menšina“ (*narodna manjina*) byl opuštěn na počátku 60. let jako nekorektní – a také s ohledem na fakt, že „menšinová“ Albánci počtem přerostli některé konstitutivní národy, blíže srov. ŽULJIĆ (1989: 8)

⁵⁴ RADOVANOVIĆ (2004: 383); ve srovnání s BATAKOVIĆ (1992), který uvádí 100 tis. vyhnanych a 10 tis. zabitych Srbů, se ale jedná o ještě celkem umírněné odhady

⁵⁵ FOLIĆ (1990: 442)

⁵⁶ KOČOVIĆ (1990: XIII) – při sčítání v roce 1948 podle něj přebývalo proti očekávanému počtu kolem 41 tis. Albánců, tento převis však lze vysvětlit tím, že se část Turků a Romů deklarovala za Albánce, pouze částečně; odhad imigrantů zvyšuje skutečnost, že ke konci války a po obnovení jugoslávské suverenity došlo k útěku Albánců spjatých s okupačním režimem – cílovými zeměmi bylo tradiční Turecko, Řecko a západní Evropa (bez bližší kvantifikace uvádí HOXHA (1978: 260)); případné masové migrace z Albánie do Kosova ve válečném a bezprostředně poválečném období jsou jednou z nejspornějších otázek tématu tohoto článku: BATAKOVIĆ (1992) uvádí, že odhady se pohybují mezi 15 a 300 tis., často se objevuje názor, že právě tyto migrace výrazně urychlily tempo nárůstu albánské populace Kosova, nicméně podle sčítání v roce 1981 se z kosovských obyvatel narodilo v Albánii pouze 1,5 tis. osob (v ostatních zemích mimo Jugoslávii a Albánii pak 1,8 tis.), což posouvá předpokládaný počet válečných a poválečných dosídlenců z Albánie někam k dolní hranici Batakovićova odhadu, srov. též ISLAMI (1989: 51)

⁵⁷ KOČOVIĆ (1990: PRILOG BROJ 28) odhaduje na základě analýzy demografických ztrát přímé válečné ztráty Srbů a Černohorců na 4 tis. lidí, Albánců na 3 tis.; odhady historiků jsou vyšší, i podle nich ale bylo Kosovo spolu s Makedonií částí bývalé Jugoslávie s relativně i absolutně nejmenšími válečnými ztrátami

albánské konflikty, proto jugoslávské vedení rozhodlo 6. 3. 1945 o dočasném zákazu návratu kolonistů⁵⁸. Situaci řešil definitivně až zákon o revizi pozemkové reformy z 3. 8. 1945, který v principu – s několika výjimkami – vracel půdu kolonistům.⁵⁹ Celkově byl počet kolonistů na Kosovu redukován, protože v průběhu revizního řízení byla jako náhrada za odebranou půdu nabízena volná půda ve Vojvodině (2 064 rodin) a 2 066 rodin se během řízení přestěhovalo, nebo možnosti návratu na Kosovo nevyužilo.⁶⁰ Na druhou stranu se někdy označuje jako o „druhá kolonizace Kosova“ přísun značného množství zaměstnanců do státních institucí, hlavně administrativy a školství, v bezprostředně poválečném období.

Komunistický režim až do 60. let 20. století výrazně utlumil zahraniční migrace, jedinou výjimkou představovalo Turecko, do kterého se po politickém sblížení obou zemí v roce 1953 (Balkánský pakt) obnovila pro Turky, Albánce a slovanské muslimy možnost vystěhování. Využilo jí zejména obyvatelstvo Makedonie⁶¹, ale také 32 tis. obyvatel Kosova, zejména příslušníků nejméně rozvinuté části městské populace.⁶² Většina vystěhovalců opustila zemi před rokem 1960, se zlepšováním hospodářské a politické situace pak vystěhovalci do Turecka výrazně pokleslo.⁶³

Kosovo od roku 1961

Pro národnostní strukturu Kosova v období od roku 1961 je charakteristický vyrovnaný strmý růst podílu albánského obyvatelstva (zhruba 5 procentních bodů za desetiletá intercenzální období) a odpovídající pokles podílu a od 70. let 20. století i absolutního počtu obyvatel srbské a černohorské národnosti. Zároveň je pro ně charakteristický výrazný kulturní, společenský i politický vzestup albánského živlu na Kosovu spojený nejdříve s jeho

⁵⁸ odluka Br. 153 o privemenoj zabrani vraćanja kolonista u njihova ranija mesta stanovanja-življenja, Službeni list DFJ, Br. 13/45

⁵⁹ zákon o reviziji dodeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima u Makedoniji i kosovsko-metohijskoj oblasti, Službeni list DFJ, br. 56/45; nebyla vrácena půda zabavená v průběhu reformy osobám, které na ní přímo pracovaly, půda politických emigrantů a půda přidělená kolonistům, kteří na ní nepracovali osobně

⁶⁰ FOLIĆ (1990: 449) interpretace je ale nejasná (autor uvádí v různých částech článku mírně si odporující údaje)

⁶¹ FASSMANN – MÜNZ (1995: 64) odhaduje celkem 300 tis. vystěhování z celé Jugoslávie do Turecka pro období 1950–1992, KIRISCI (1996: 394–395) uvádí přesný počet legálních vystěhování v letech 1946–1990 ve výši 186 925 osob

⁶² údaj za období 1953–1972, NUSHI (1978: 586), informace o sociální struktuře migrantů HOXHA (1978: 259)

⁶³ údaj za celou Jugoslávii: 80 % vystěhovalců do Turecka odešlo v letech 1954–1960, v dvacetiletí 1970–1990 pouze 2,3 % (4420 osob), srov. KIRISCI (1996: 394–395)

rostoucí participací na správě oblasti, od 80. let i se snahou o úplnou separaci z rámce jihoslovanského a srbského státu a nezávislý politický vývoj.

Změny ve vztahu jugoslávského státu k albánské menšině na Kosovu odstartovalo tzv. 4. brijunské plénum Svazu komunistů Jugoslávie v roce 1966. Na něm byla přehodnocena dosavadní kontraproduktivní odměřená politika vůči kosovským Albáncům a byl iniciován program rychlého ekonomického i kulturního rozvoje dosud mimořádně zaostalého regionu. Jugoslávské vedení si od toho slibovalo především posílení (ne-li vytvoření) loajality Albánců vůči jugoslávskému státu. V politické rovině se změna projevila značným prohloubením kosovské autonomie a rozšiřováním podílu Albánců na správě země podporovaným mj. i jistými prvky „pozitivní diskriminace“ (národnostní kvóty). Tento fakt jen povzbuzoval pocity ohrožení na straně místních Srbů, mnohdy přesvědčených o civilizační superioritě svého etnika a „neschopných přijmout Albánce jako rovnoprávné partnery v profesní i osobní sféře“⁶⁴. V průběhu 70. a 80. let se srbsko-albánské spory nadále vyhrocovaly. Přes některá protichůdná tvrzení ale musíme dát za pravdu Klemenčičovi⁶⁵, který píše, že až do 80. let „na Kosovu nešlo o konfrontaci všech příslušníků jednotlivých národů, ale spíš o politické spory“. V 90. letech už podobně optimistické tvrzení nemá opodstatnění.

V průběhu rozpadu Jugoslávie se Miloševićem vedené Srbsko snažilo ústavně zajistit přímý dohled nad děním v Kosovu a v roce 1990 zrušilo jeho politickou autonomii. Kosovští Albánci reagovali vytvořením paralelních státních struktur a v roce 1991 jednostranným vyhlášením nezávislosti. V roce 1992 sice Bělehrad obnovil plnou kontrolu oblasti, z obav z reakcí kosovských obyvatel nadále ostentativně ignorujících srbské instituce ale víceméně toleroval některé paralelní kosovské instituce.⁶⁶ Změnu situace přineslo až období 1996 - 1997, kdy mezi kosovskými Albánci začal sílit proud, označující dosavadní taktiku pasivního odporu za neúčinnou a prosazující ozbrojené formy boje. Během roku 1998 získala albánská revolta charakter ozbrojeného povstání a stala se bezpečnostním rizikem pro celý region. Neschopnost srbského vedení uspokojivým způsobem situaci vyřešit nakonec vyústila v zásah mezinárodního společenství, které vojenskými prostředky přinutilo srbské vedení akceptovat jeho návrh na dočasné předání správy Kosova do rukou OSN (od 11. 6. 1999). Řešení otázky konečného statutu oblasti bylo odloženo na pozdější dobu. V následujících letech byly v Kosovu vytvořeny přímo volené orgány státní správy, kterým přirozeně dominují Albánci, a

⁶⁴ ISLAMI (1989: 53)

⁶⁵ KLEMENČIČ (2000: 153)

⁶⁶ např. nezasáhl ani proti ilegálním volbám kosovského parlamentu a prezidenta v roce 1992, srov. ŠESTÁK (1998: 595)

provincie byla od Srbska legislativně i hospodářsky zcela oddělena. Jednání o konečném státoprávním postavení byla zahájena až v roce 2006, kosovsko-albáňští politici si od nich slibují formální potvrzení faktické nezávislosti, kterou v současnosti disponují a následně ekonomickou prosperitu chudého regionu⁶⁷, srbská strana trvá na zachování státoprávních vazeb na Srbsko.

Jak již bylo uvedeno, po roce 1961 strmě rostl podíl albáňského obyvatelstva Kosova. Zapříčinily ho dva souběžně probíhající procesy: mimořádně vysoký přirozený přírůstek Albánců a záporné saldo migrací srbského obyvatelstva.

Přirozený přírůstek kosovských Albánců v 50. - 70. letech 20. století výrazně převyšoval odpovídající hodnoty u ostatních etnických skupin Kosova a byl nejvyšší v Evropě. Stále se snižovala úmrtnost a kojenecká úmrtnost, zejména v důsledku výrazného zkvalitnění lékařské péče a zlepšování hygienických podmínek, na druhou stranu až do 70. let se příliš neměnilo reprodukční chování obyvatelstva, což bylo většinou vysvětlováno konzervativizmem muslimů, zejména zachováváním tradiční role albáňské ženy ve společnosti, výraznou roli ale sehrálo i jejich slabší ekonomické postavení, nižší vzdělání a výraznější zastoupení venkovského obyvatelstva.⁶⁸ Gaši a Puška⁶⁹ neváhali v té době napsat, že: „reprodukční chování obyvatel Kosova odpovídá Evropě v 19. století, resp. současným rozvojovým zemím“. Ještě v roce 1981 měly na konci reprodukčního období kosovské Albánky v průměru 6,66 dětí, Srbky 3,42, Černohorky 3,16.⁷⁰

Nevyrovnanost porodnosti Srbů a Albánců měla samozřejmě i „globální“ vliv na celé Srbsko: z celkového přírůstku jeho obyvatelstva v letech 1981–1991 tvořili Albánci 80,3 %⁷¹, v roce 1990, získali Albánci 44 tis. příslušníků, Srbové spolu s Černohorci jen 2 tis. (byl to vůbec poslední rok, kdy Srbové zaznamenali přirozený přírůstek). Na srbské straně vyvolával tento přirozený proces až hysterické reakce – nejen ze strany „pouličních“ nacionalistů, ale i příslušníků srbské inteligence, která „biologickou expanzi“ Albánců často zneužívala pro partikulární politické cíle. Příznačná jsou v tomto směru Radovanovićova⁷² tvrzení, že došlo k vytvoření „regionu explozivního demografického růstu“ jehož generátorem je albáňská

⁶⁷ Kosovo má jen velmi omezené hospodářské zdroje (až na suroviny) a hospodářský úpadek oblasti je očividný. V roce 1999 se odhadovalo, že remittance 500 tis. kosovských Albánců (tj. skoro čtvrtina celkové populace) žijících a pracujících v západní Evropě zajišťují až 70 % ekonomických aktivit v oblasti - srov. LACZKO – STACHER – GRAF (1999: 55)

⁶⁸ KOČOVIĆ (1990: 69); ISLAMI (1989: 41)

⁶⁹ GAŠI – PUŠKA (1974: 252–253)

⁷⁰ ISLAMI (1989: 41–42)

⁷¹ RADOVANOVIĆ (2004: 388)

⁷² RADOVANOVIĆ (2004: 387)

etnická jednotka a že explozivní biologická reprodukce albánské populace má „nacionalisticko-secesionistické“ cíle⁷³.

Mnohem větší pozornost byla v 70. a 80. letech 20. století věnována intenzivnímu vystěhovávání Srbů a Černohorců, které bylo často označováno za důsledek šikanování srbské populace a nesnesitelných životních podmínek v Albánci ovládaném státě.⁷⁴ Proces začal už v 60. letech a zpočátku se týkal hlavně zaměstnanců státních institucí a příslušníků politického aparátu, pro které nebylo v oblasti po politických změnách po roce 1966 nadále uplatnění. Snaha vysvětlit migrace pouhou ztrátou pracovních perspektiv je ale značně nepřesná: Albánci sice začali být při zaměstnávání do jisté míry preferováni, ve spojení s nárůstem byrokracie ale počet Srbů zaměstnaných ve veřejném sektoru i v době zavádění národnostních kvót a dvojjazyčnosti rostl (1970: 32,7 tis., 1986: 48,4 tis.).⁷⁵ Rovněž vysvětlení předpokládající útek před národnostním útlakem jsou hodně zjednodušující: Kosovo bylo nejméně rozvinutým regionem v celé Jugoslávii s nehlubšími ekonomickými a sociálními problémy, což samo podněcovalo obyvatele k stěhování do rozvinutějších oblastí Srbska a Jugoslávie (Srbové byli přirozeně díky jazyku a vyššímu vzdělání při hledání práce mimo Kosovo vůči Albáncům ve výhodě), jednak probíhala v této oblasti Jugoslávie intenzivní urbanizace spojená s migracemi z venkova do měst, při které opět mnozí upřednostňovali jazykově blízké prostředí – srbští venkované z Kosova větší města v jižním Srbsku (Užice, Čačak, Kraljevo, Kruševac, Aleksinac, Prokuplje, Kuršumljija, Leskova, Vranje), albánští venkované z Makedonie, jižního Srbska a Černé Hory pak do největšího převážně albánského města Jugoslávie tj. do Prištiny.

Ekonomicky motivované migrace se v 2. polovině 20. století dotkly i albánského obyvatelstva. Jistá část směřovala do rozvinutějších částí Jugoslávie, zejména Slovinska a Chorvatska, ve kterých se uplatnili v dělnických profesích nevyžadujících vysokou kvalifikaci, větší část do zahraničí, zejména do západní Evropy a USA.⁷⁶ Vývoj počtu těchto migrantů kopíroval s jistým zpožděním celojugoslávské trendy - vyvrcholil v polovině 70. let na počtu kolem 60 tis. lidí, v následujících letech se snížil na zhruba 50 tis. a strmě narůstal v 80. a 90. letech 20. století, kdy přesáhl půlmilionovou hranici (tyto osoby jsou i nadále započítávány do kosovského obyvatelstva).

⁷³ RADOVANOVIĆ (2004: 388)

⁷⁴ Albánci podobná hodnocení přirozeně naprosto odmítají a zdůrazňují vedle ekonomických a sociálních i psychologické motivy migrací – zejména „nepřipravenost na ztrátu národních privilegií“ (ISLAMI (1989: 53))

⁷⁵ ISLAMI (1989: 54)

⁷⁶ KLEMENČIČ (2000: 163)

Popisované migrace Srbů, Černohorců i Albánců byly sice etnický usměrněné a reagovaly na reálné problémy mezietnických vztahů v oblasti, je ale sporné, jestli je můžeme označit za nucené. V přímo krystalické podobě o nich můžeme v souvislosti s Kosovem až v letech 1998 - 1999. Humanitární krizi a masový exodus obyvatelstva vyvolaly dvě související události, kterým také odpovídají dva vrcholy na pomyslném grafu počtu vysídlených osob.

V únoru 1998 vstoupily do Kosova srbské paravojenské policejní jednotky s cílem eliminovat aktivity albánské povstalecké Kosovské osvobozené armády (UÇK), následné boje trvaly až do října 1998, kdy bylo srbské vedení přinuceno mezinárodním společenstvím uzavřít s povstalcí příměří. Na počátku roku 1999 byly boje obnoveny. Z míst bojů uprchlo během roku 1998 na 300 tis. lidí, většinou do jiných částí Kosova (260 tis.), zbytek do Černé Hory nebo Srbska.⁷⁷

Druhou, podstatně mohutnější migrační vlnu vyvolalo bombardování Jugoslávie zahájené v březnu 1999. Bade⁷⁸, který z jejího vyvolání obviňuje jednoznačně srbské represivní složky, označuje průběh událostí mezi březnem a červnem 1999 za „nejmohutnější a nejnásilnější etnickou čistku v Evropě od hromadného vyhánění po druhé světové válce“. Přestože je toto prohlášení do jisté míry ovlivněno krátkým časovým odstupem od zmíněných událostí, nelze zapřít, že se masy lidí daly do pohybu hlavně v důsledku eskalace války mezi srbskými oddíly a UÇK, případně přímo pod tlakem srbských ozbrojených složek, a že se vedle útěků a vyhánění uplatňovaly i systematické deportace. Na druhou stranu byly poměrně silnou motivací k odchodu i akce albánských separatistů, zejména probíhající násilné zúčtování s politickými odpůrci a osobami označenými za „zrádce a kolaboranty“, případně mobilizační vyhláška UÇK pro všechny muže mezi 16 a 60 lety.⁷⁹ Počty přesídlených osob mezi březnem a červnem 1999 jsou do jisté míry spekulativní: UNHCR uvádělo 800 tis. lidí, kteří překročili hranice Kosova a mnoho dalších skrývajících se přímo na území Kosova. Kontroverze kolem celkového počtu přesídlených vyplývají z řady faktorů: řada přesídlených nebyla oficiálně registrována, odhady jejich počtu byly často přeháněny⁸⁰, po vstupu vojsk NATO do Kosova došlo k poměrně rychlé repatriaci, která byla zčásti spontánní a konečně

⁷⁷ takto BADE (2005: 413), doplněno podle údajů UNHCR, PELIKÁN (2004: 547) uvádí s odvoláním na zdroje UNHCR, že vysoký komisariát OSN pro uprchlíky evidoval před zahájením bombardování Jugoslávie pouze 89 tis. běženců z Kosova, z toho 30 tis. v Srbsku

⁷⁸ BADE (2005: 413)

⁷⁹ PELIKÁN (2004: 547)

⁸⁰ BADE (2005: 415) uvádí 900 tis.

hraje svou roli i fakt, že na exodus nebylo mezinárodní společenství připraveno⁸¹ a hlavně v počátečním období byly podmínky přijímání uprchlíků mimořádně špatné. Vojenská akce proti Jugoslávii byla z tohoto hlediska organizačně podceněna a hlavními příjemci uprchlíků a vnitřně vysídlených osob se staly sousední státy, které nebyly členy NATO: Černá Hora (45–70 tis.), Albánie (426 tis.), Makedonie (228 tis.) apod.⁸² Až pod tlakem Makedonie, ve které albánští uprchlíci ohrožovali už tak napjaté mezietnické vztahy, přislíbily státy NATO přijmout z jejího území 100 tis. uprchlíků, kvóta nakonec nebyla zcela vyčerpána.⁸³ Rozdělení mezi přijímací země bylo velmi rovnoměrné, tradičně dominovalo Německo (14,7 tis., tj. 15,3 % z celkem 96 tis.) následované USA (9,7 tis.) a Tureckem (8,3 tis.).⁸⁴

Podmínky v Kosovu se radikálně změnily 12. 6. 1999 po příchodu vojsk NATO, po kterém následovala velmi rychlá repatriace uprchlíků a vnitřně vysídlených albánské národnosti. Podle údajů UNHCR se - přes narušení infrastruktury a zničení části obydlí vysídlených osob - vrátilo během 3 týdnů 500 tis. lidí. Do konce roku 1999 pak dosáhl počet navrátilců 820 tis., tj. 75 % součtu obou uprchlických vln (ve skutečnosti byla úspěšnost repatriace vyšší, protože nejsme schopni kvantifikovat IDP z roku 1998, které se staly v roce 1999 uprchlíky).

Proti směru repatriací opouštěli Kosovo Srbové a příslušníci některých menšin (hlavně Romové), jejichž komunity byly mimořádně zranitelné a vojska NATO je nedokázala hlavně v prvních třech měsících své mise v Kosovu úspěšně bránit před násilím ze strany kosovskoalbánského obyvatelstva. V období červenec-září 1999 opustilo Kosovo na 200 tis. příslušníků nealbánských národností,⁸⁵ naprostá většina z nich si našla útočiště v jiných částech Jugoslávie. V důsledku odplatných etnických čistek byli z Kosova vyhnáni prakticky všichni Srbové žijící ve městech (s výjimkou uzavřené části města Kosovska Mitrovica), venkovské obyvatelstvo bylo redukováno a uzavřeno do etnických enkláv, jejichž bezpečnost musí garantovat mezinárodní síly.

Závěr

Kosovo mělo už od antických dob díky své poloze uprostřed západního Balkánu okrajovou pozici vzhledem k hlavním civilizačním centrům. V čase se měnili nejen nositelé politické moci (Řekové, Římané, Byzanc, Turci, Srbové), ale i etnická struktura obyvatelstva

⁸¹ např. složky OSN nepočítaly s více než 100 tis. uprchlíků (údaje UNHCR)

⁸² UNHCR

⁸³ BADE (2005: 415)

⁸⁴ údaje UNHCR

⁸⁵ MACURA (2000: 43)

a jeho civilizační vyspělost. Od 7. století je charakteristické prolínání albánskojazyčného a slovanského obyvatelstva. Jejich vzájemný početní poměr se několikrát podstatně změnil, do 50. let 20. století převážně v důsledku migrací způsobených válkami, násilím vůči civilnímu obyvatelstvu a etnicky cíleným dosídlováním regionu. V podstatě minimální byl vliv asimilace. Pro druhou polovinu 20. století je charakteristické rychlé zvyšování podílu Albánců spojené s jejich civilizačním vzestupem a s úspěšnou snahou o převzetí politické moci. Primární příčinou byla vyšší míra přirozeného přírůstku, k celkovému trendu ale přispělo i vystěhovávání Srbů do vyspělejších oblastí Srbska a v roce 1999 též rozsáhlé etnické čistky spojené se ztrátou srbské politické kontroly nad regionem.

LITERATURA

- BAAR, V.: *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus?* Ostrava: Ostravská univerzita, Nakladatelství Tilia 2001. ISBN 80-7042-807-4 (Ostravská univerzita), ISBN 80-86101-40-1 (Nakladatelství Tilia)
- BADE, K., J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005. ISBN 80-7106-559-5.
- BANDŽOVIĆ, S.: *Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana (1912.-1941.)*. In: Prilozi [Sarajevo], 32, 2003, s. 179–229.
- BATAKOVIĆ, D., T.: *The Kosovo Chronicles*. Beograd: Knjižara Plato 1992, 218 str. ISBN 86-447-0006-5
- CĚRABREGU, M.: *Utjecaj prirodnoh priraštaja na neke poratne promjene u nacionalnom sastavu, životnom standardu i u načinu života stanovništva SAP Kosova*. IN: Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije u Bosni i Hercegovini od 24. do 30. IX 1972. Sarajevo: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine 1974. s. 265–271.
- EKMEČIĆ, M.: *Internacionalni i interkontinentalni migracioni pokreti iz jugoslovenskih zemalja od kraja XVIII vijeka do 1941*. Godišnjak Društva istoričara, Sarajevo 1974, godina XX, 1972–1973, str. 101–136.
- FASSMANN, H. – MÜNZ, R.: *Migracije Istok-Zapad u Evropi od 1918-92*. Migracijske teme 11 (1995), s. 53–87.
- FŇUKAL, M.: *Politickogeografské souvislosti jugoslávské krize*. Geografie – Sborník ČGS, 106 (2001), 3, s. 133–147. ISSN 1212-0014
- FOLIĆ, M.: *Zabrana povratka kolonista (naseljenika) na Kosovu i Metohiji, s posebnim osvrtom na bosanskohercegovačke naseljenike tokom 1945–1947*. IN: Migracije i Bosna i Hercegovina, 1990, s. 439–452.

- GAŠI, M. – PUŠKA, A.: *Proces porasta i koncentracije stanovništva Kosova*. IN: Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije u Bosni i Hercegovini od 24. do 30. IX 1972. Sarajevo: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine 1974. s. 251–263.
- GLIGORIJEVIĆ, Ž. V. – BOŠKOVIĆ, G. S.: *Demografski razvoj Srbije*. Niš: Bona fides 2002. 122 s. ISBN 86-7434-010-5
- HOXHA, H.: *Uzroci, problemi i posljedice migracija stanovništva Kosova i pripadnika albanske nacionalnosti u inostranstvo*. IN: Iseljavanje naroda i narodnosti Jugoslavije, Zagreb 1978, str. 257–272.
- ISLAMI, H.: *Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje*. IN: Gaber, Slavko – Kuzmanić, Tonči: Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije 1989. YU ISBN 86-7347-023-4. s. 39–68.
- JOVANOVIĆ, V.: *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd : Institut za noviju istoriju 2002, 404 s. ISBN 86-7005-036-6
- ISMAJLI, R.: *Albanski jezik u Jugoslaviji*. IN: Gaber, Slavko – Kuzmanić, Tonči: Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije 1989. YU ISBN 86-7347-023-4. s. 81–109.
- KIRISCI, K.: *Refugees of Turkish Origin: „Coerced Immigrants“ to Turkey since 1945*. International Migration [Oxford], Vol. 34, 1996, s. 385–412.
- KLEMENČIČ, M.: *Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminjanja etnične strukture na območju držav naslednic nekdenje Jugoslavie*. Rozprave in gradivo, Ljubljana, 2000, št. 36/37, s. 145–172
- KOCSIS, K.: *The changing of the Croatian ethnic territory during the last half of the millenium*. IN: Croatia – A new european state (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet 1994, s. 83–95.
- KOČOVIĆ, B.: *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*. Sarajevo : Svjetlost 1990. XXIV + 201 s. ISBN 86-01-01928-5
- KOČOVIĆ, B.: *Etnički i demografski razvoj u Jugoslaviji od 1921. do 1991. godine (po svim zvaničnim a u nekim slučajevima i korigovanim popisima)*. Sveska II. Paris : Bibliothèque Dialogue 1998. ISBN: 2-911527-01-1.
- LACZKO, F. – STACHER, I. – GRAF, J. EDS.: *Migration in Central and Eastern Europe: 1999 Review*. Geneva, Vienna: International Organization for Migration, International Centre for Migration Policy Development 1999. 150 s. ISBN 1561-3429.

- LAUŠIĆ, A.: *Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918–1948*. Migracijske teme, Godina 5 (1989), br. 1, Zagreb, str. 27–42. YU ISSN: 0352-5600.
- LEMBERG, H.: *Hranice a menšiny ve východní Evropě – geneze a korelace*. Soudobé dějiny, VII, č. 4 (2000), s. 654–673.
- MACURA, M.: *Forced Migrations and the Serbian Population During the 90s*. IN: Aleksić, Miloš ed.: *The Serbs: Refugees, Exiles and Displaced Persons at the End of the 20th Century*. Belgrade: Publishing House for Textbooks and Teaching Aids of Serbia, Centre for Strategic Studies of the University of Belgrade 2000. s. 31–50.
- MALCOLM, N.: *Kosovo. A Short History*. London : Macmillan 1998, 491 str. ISBN 0-333-66612-7
- NUSHI, P.: *Karakter i osobnosti prilaza izučavanju iseljništva naroda i narodnosti pokrajine Kosova*. IN: *Iseljavanje naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb 1978. str. 583–593.
- PELIKÁN, J. A KOL.: *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, 670 s. ISBN 08-7106-671-0.
- PIRJEVEC, J.: *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa 1995.
- RADOVANOVIĆ, M.: *Etnički i demografski procesi na Kosovu i Metohiji*. Beograd: Liber press 2004. 658 s. ISBN 86-7556-018-5.
- RADUŠKI, N.: *Etnička slika Srbije – popis 2002. godine*. Migracijske i etničke teme 19 (2003), 2–3, str. 253–267.
- SARDON, J. –P.: *Demographic Change in the Balkans since the End of the 1980s*. Population: An English Selection, Vol. 13, No. 2 (2001), p. 49–70.
- SMLATIĆ, S.: *Iseljavanje jugoslavenskih Muslimana u Tursku i njihovo prilagođavanje novoj sredini*. IN: *Iseljavanje naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb 1978. str. 249–257.
- ŠESTÁK, M. A KOL.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny 1998.
- ŠRUBAŘ, M.: *Územní identifikace masových migrací obyvatelstva v karpatsko-balkánské oblasti ve 20. století*. IN: Boček, Pavel et al. ed.: *Studia balcanico bohemo-slovaca VI. Příspěvky přednesené na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005*. Brno 2006, s. 217–234.
- VICKERS, M.: *Between Serb and Albanian: a History of Kosovo*. London: Hurst & Company 1998, 328 str. ISBN 1-85065-278-3
- ŽULJIĆ, S.: *Narodnostna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. Zagreb: Ekonomski institut 1989, 179 s.

Adresa autorů:

RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D., Katedra geografie PřF Univerzity Palackého v Olomouci tř. Svobody 26, 771 46 Olomouc, telefon: 585 634 504, 775 772 317, e-mail: fnukal@prfnw.upol.cz, webová stránka: <http://geography.upol.cz/fnukal.htm>

Mgr. Michal Šrubař, Geografický ústav, PřF Masarykovy univerzity v Brně, Kotlářská 2, 611 37 Brno, e-mail: srubarski@email.cz, srubarski@seznam.cz

Recenzent: doc. RNDr. Robert Ištók, PhD., Katedra geografie a regionálního rozvoja, FHPV PU, ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov.

GEOGRAFICKÁ REVUE

.....
ČASOPIS KATEDRY GEOGRAFIE FAKULTY PRÍRODNÝCH VIED UNIVERZITY
MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

Vydáva © FPV UMB Banská Bystrica, Katedra geografie,
Tajovského 40
Vychádza 2 - krát do roka v elektronickej verzii

KONTAKT

Adresa redakcie:

FPV UMB, Katedra geografie
Tajovského 40, Banská Bystrica 974 01
te. +421 48 4134552, fax. +421 48 4138643
www.fpv.umb.sk/kat/kg

Vedecký redaktor/Scientific editor
doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.
FPV UMB, Katedra geografie
Tajovského 40, Banská Bystrica 974 01
e-mail: gajdos@fpv.umb.sk

Editor
PaedDr. Pavel Hronček, PhD.
Ústav vedy a výskumu, UMB,
Oddelenie prírodných vied
Cesta k amfiteátru 1, Banská Bystrica 974 01
e-mail: hroncek@fpv.umb.sk, hroncek@umb.sk

ISSN 1336-7072